

НОВЕЛІСТИКА ЮРІЯ ЛИПИ: ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИКИ

Предметом дослідження у статті є такі грані поетики прозової збірки «Нотатник» Юрія Липи, як специфіка сюжетобудови новели, міфологічне начало, особливості нарації.

Ключові слова: *поетика, новела, сюжетобудова, прояви сучасного міфологізму, недомовленість у наративних текстах.*

Исследование посвящено таким граням поэтики прозаического сборника «Нотатник» Юрия Липы, как специфика новеллистического сюжетостроения, наличие мифологического начала, особенности наррации.

Ключевые слова: *поэтика, новелла, сюжетостроение, проявления современного мифологизма, недосказанность в нарративных текстах.*

The article studies such aspects of poetic manner in the book of prose «Notebook» («Notatnyk») by Yuriy Lypa as peculiarities of plot construction, mythological origins, narration specifics.

Key words: *poetic manner, short story, plot construction, modern mythology implementation, understatement in narrative texts.*

Різномісний талант Юрія Липи, успадкований од родини й українського народу з його мистецькими задатками і виплеканими у віках цінностями, дався взнаки в його практичній роботі лікаря і духовного цілителя зневаженої національної гідності і честі, який у своїй письменницькій діяльності і філософії активного чину на користь України сублимував багато в чому рух цілого покоління по шляху до оновлення й патріотичного піднесення початку й усього ХХ століття.

Його подвижницький труд людини і митця був спрямований у русло питомих національних традицій, розвинутих і підкріплених активним залученням модерних новацій у сфері культури.

За всіх життєвих випробувань і складнощів долі державника Юрій Липа, в якій би конкретній формі не проявлявся його талант, умів досягти найбільшої самовіддачі і солідного результату. І в цьому був увесь Юрій Липа — максималіст. Яскравий приклад — його проза. Три томи новел (хоча це жанрове ви-

значення не тільки авторське, але й умовне!) об'єднані спільною назвою «Нотатник» не випадково. І головний підтекст у цій номінації прозового трикнижжя не тільки стислий характер графічно записаних історій учасників бурхливих подій українських визвольних змагань 1918–1920-х рр., але передусім — достеменність, правдивість зображеного і вираженого у художньому Слові, просякнутому оксюморонними настроями безпосередніх борців за волю, що знаходилися в епіцентрі героїчних і трагічних змагань. Не можна не погодитися з думкою зі статті, супроводжуючої детройтську публікацію «Нотатника» 1955 р.: «Це переважно дійсні події, перевтілені творчою уявою письменника в динамічні поетичні картини» [1, с. 8]. І щоб ці картини заговорили до серця читача, письменник напоїв їх кров'ю власного серця, переплавивши автобіографічні рефлексії і відчуття, одухотворивши свій досвід практика і теоретика української духовності, сповненого глибокої віри в історичну місію України й української людини. Але за тим стояла душа тисячоліть цілого народу.

Прозаїку вдалося втілити колорит народної стихії, явленої у характерах непересічних і звичайних, виписаних як на барельєфах. Чи то Петька Клин, нальотчик (з однойменного оповідання), чи то хорунжий Завойко і його побратим Безкровний, який покарав малолітнього батькопродавця, з новели «Закон», чи то Ганнуся, світла душа, погублена повстанцем-мародером, чи то історичний персонаж Григорій Котовський з оповідання «Кіннотчик», чи то Коваль Супрун, що прокинувся як після тривалого летаргійного сну до духовного життя через обудження творами Т. Шевченка etc, etc. Отже, ціла галерея персонажів — діяльних, активних, хоч і не однозначних, але з різноманітними проявами українського гену.

І хоч увага автора зосереджена на долі українця у стані виборювання незалежності на початку ХХ століття, але й поліетнічне середовище України фігурує на рівних правах у художній структурі текстів «Нотатника». Через те багат шаровість хронотопу дається взнаки як у широких просторових координатах, так і часових параметрах. З цілісної картини збірки новел, оповідань і повістей постає не тільки Південь України, на те-

ренах якого відбувалися воєнні дії проти більшовицької Росії, що нав'язувала ярмо нової радянської імперії, але й резонанс, який прокотився як опір і в Холодному Яру, про що значно пізніше на основі документальних даних напише Василь Шкляр у романі «Чорний Ворон», і в центральній Україні, і в різних куточках землі, де селянські маси рішуче піднялися проти нових порядків.

Прикметно те, що письменник не тільки широко охопив настрої, сподівання і діяння української спільноти цілого регіону, який уважали Малоросією з проросійськими відчуттями, але й увиразнив природу і психологічні особливості представників інших націй. Через те вийшов колективний портрет багатонаціонального краю, об'єднаного спільними зусиллями у відстоюванні своїх прав, на тлі піднесення вітчизняних державницьких прагнень. Та при цьому кожен зі складників цього колективного портрета — учасників і діячів Визвольного руху — по-справжньому індивідуалізований, виписаний з належною мірою повноти і конкретності, але без особливої словесної розлогості.

Це ще раз підтверджує новелістичний таланти Юрія Липи-прозаїка, що на малій площі тексту розпросторує як ядро, так і оболонку характерів своїх героїв, вдаючись до економних засобів письма і до канонічних вимог змістоформи, серед яких активно взаємодіють принцип «черепахи» і принцип «сокола».

Принцип «черепахи», під яким в англійському літературознавстві розуміють особливу сюжетобудову, коли пролог, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, спад дії, розв'язка й епілог, на позір, відсутні, але вони є і втягнуті всередину, як кінцівки і голова черепахи сховані під панцир у момент загрози.

Яскравим зразком дії такого принципу є 4,5-сторінкова формату 70×108 $\frac{1}{32}$ новела під промовистою назвою «Закон», в якій ідеться про біблійний гріх — хриstopродавства — зневаження батька / матері, відступ од закону підтримки родової єдності і цінностей роду, який в радянські часи був замінений синдромом Павлика Морозова, прославленого радянською ідеологією підлітка, який доніс на власного батька, буцімто, куркуля і цим знищив свою душу, ступивши на сторону зла і хаосу.

Трактуючи гріх батькопродавства, добре відомий сюжет, узятий з Біблії, Юрій Липа на малій площі тексту вміщує правдиву історію, що сталася на Херсонщині в селі Анастасіно — «село велике, кацапське, колонія (що то ними миколаї дорогу Україні до моря перегороджували)» [2, с. 94]. Не говорячи про те, як лаконічно й репрезентативно автор новели «Закон» охарактеризував як топос дії персонажів, так і підкреслив інерцію політичного зневажання історії України та охорони її територіальних прав, але при цьому, уникнувши низки сюжетних елементів, особливо виразно сконструював кульмінацію розвитку конфлікту, породженого не тільки громадянською війною. Ось з якого зачину починається новела: *«Влітку дощі не падають на Херсонщині, — земля від спраги розколюється, жовкнуть і в'януть трави. Так коло дороги, як прив'ялу траву, ізнайшли бунчужного Захарченка. Коло нього й кінь стояв. Бунчужний утікав, видно, — рука ліва посічена, нижче колін сліди пили (пилити між дошками пробували «радиміє»), а сам бунчужний — жовтий, страшний — белькотить обрубком язика, — вирізано гайдамацький язик, — мабуть, сказав їм правду.*

Бунчужного знайшли свої, з Першого ж Гайдамацького полку, — поїхали шукать, бо три дні як застава не вертається.

А тоді большевики з передмість платили по двісті карбованців керенками за гайдамацьку голову, — воно декому й охота на гайдамацький чуб.

Почали допитуватись, дошукуватись, — бачили заставу аж до Анастасіна, а там і слід по ній прохолонув» [2, с. 93].

Протокольню, беземоційно описані пошуки втраченої застави призводять до гострої зав'язки: поки гайдамака Свідзінський підхарчувався, — дивиться узди нема. *«А по дворі кацапський «мальчонка» бігає»* [2, с. 94], який признався не тільки, де заховав вкрадену уздечку, але й хто зв'язав розвідників і відвіз у сусіднє село, щоб *«з них живих шкуру здирали»* [2, с. 94]. Тут і зав'язується конфлікт: син відомстив батькові, наговоривши на нього свідомо ще й по-садистськи спостерігаючи, як списували батькову спину шомполами та й ледве не розстріляли.

Власне, після зав'язки настає розв'язка: невинний у знищенні гайдамаків батько, який потерпав од синівського само-

суду, здійсненого руками гайдамаків, ними ж був і виправданий. Діалог хорунжого і несправедливо покараного опрозорює мотивацію «ворогуючих» сторін: « — А, — каже хорунжий, ізгадавши, — а твій син чого на тебе наговорив? На тебе син той, мальчонка, горбиться, очима шилує, губою ворушить у кутку (*звертає на себе увагу видима мова душі як психологічний прийом проникнення у внутрішній світ малолітнього зрадника батьківських порогів, зачаєної його злости.* — В. С.). Він там, як його батька били, весь час стояв і очей не відводив — дивився. Поглянув кацап на мальчонку — затрусився.

— Я, — каже, — його недавно побив добре. Так він побожився, що каже: батьку, як прийдуть гайдамаки ще, то я так зроблю, що тобі за мене спину киями спишуть. Оттак погибаю.

Стоїть кацап, сльози по бороді течуть. — Ні, — каже Завойко, — не бійся, ти будеш жити. Тут усі хлопці сміхом грахнули з кацапа, що такого собі сина надбав. І Завойко трохи усміхнувся. Тільки один Безкровний — ні» [2, с. 95–96].

Прикметно те, що розв'язка й епілог поєднуються в єдине ціле у новелі «Закон» Юрія Липи, таким чином ілюструючи не тільки логічне завершення сюжету, але й принцип черепахи» як структурне його підґрунтя.

У цій же новелі спрацьовує ще один новелістичний принцип — принцип «сокола», або «куріпки» (за Ігорем Качуровським), який бере свій початок з «Декамерона» Бокаччо. Суть його — у несподіваній, неочікуваній розв'язці: не батько вчить сина-зрадника, а чужа людина, зразковий сім'янин бунчужний Безкровний (*«білявий, спокійний, жінка й діти в Майконі»* [2, с. 96]) (Курсив мій. — В. С.), що виступає втіленням світла у суцільній темряві, якою була війна різних політичних сил на теренах України, спрямована на її окупацію і поневолення, з одного боку, і на її відродження і незалежницьку потугу, — з іншого.

Через те «навчання» виявляється блискавичним і рішучим: саме Безкровний зважується (хоч йому і важко зважитися!) на такий несподіваний крок з погляду психології «моя хата скраю», але цілком виправданий з погляду вічності і загальнолюдського закону існування родової спільноти. Через те Без-

кровний, виправдовуючись перед Завойком, пояснює: «— Я, пане Хорунжий, — каже, — звинить одлучився... Бо мерекую я, мерекую: *не може ж так бути, щоб син та на батька йшов. У нас кажуть: отець, мать — єдин закон. Єдин закон, — каже, — оставсь іще, пане хорунжий, на світі*» [2, с. 97] (Курсив мій. — В. С.).

Епілог у новелі не традиційний, бо символічний і навіть містичний, хоч автор підводить під нього цілком слушний медичний аргумент. У свідомості хворого на пропасницю хорунжого Завойка, що напився гнилої води з червами і кров'ю, потерпаючи від степової задухи, коли «*сонце пече, аж дзвентить*» [2, с. 94], через знепритомнення постає оптично зміненим навколишній світ: «*Раз дуже все велике. Великі коні гайдамацькі, як хмари летять, півнеба застиляють, а він лежить на двох кульбаках уперек, легкий, як віхоть соломи.*

Або знов, — здається йому, — душа його відлітає високо, вгору, як жайворонок. Ізгори дивиться на степ пожовклий широкий, як долоня Божя. А в степу біжать малесенькі коники з людьми. Шлики тих людей здіймаються, палахкотять, як полум'я, і серед порожнього степу, мов смолоскип горить» [2, с. 97].

Це своєрідне прозирання майбутнього, сконденсована енергія пошуку світової гармонії, які виражаються в заключній короткій фразі «В руці Закону» [2, с. 97], що сповнює новелу філософським змістом екзистенційно-онтологічного характеру. Так масштаб подій, то збільшений, то зменшений, і закладений у видіннях-мареннях героя, у його хворобливій уяві, відкриває підтекстову ідею, що Законом щастя людини і гармонійного життя країни є моральність поведінки і взаєморозуміння за будь-яких режимів. І коли цей закон любові порушується, коли втрачається найсвятіше у взаєминах батька і сина, загалом рідних, наступає не тільки самознищення роду, але й Планети, що потерпає від братовбивчої війни.

Глибина авторської концепції миру вияскравлюється завдяки майстерно застосованим законам новелістичного жанру, по-перше. А по-друге, — у мистецьки переконливій формі інтровертного психологізму, коли кожен штрих характеру і мотивації поведінки персонажів аргументується багатьма

зовнішніми і внутрішніми чинниками, ментальними й атем-поральними якостями національної історії. Аналіз новели «Закон» це підтверджує сповна, як і те, що тритомна (за авторською характеристикою) збірка не тільки цілісна і художньо досконала, в усіх своїх сегментах — малих (окреме речення, абзац, лад мови) і великих (особливості нарації, композиція та образна система окремої текстової одиниці), — але й у тій не-домовленості, що створює підтекст і надтекст твору, тривалість його життя в літературі і постійність запиту на його активні художні центри, здатні функціонувати і в інші культурно-стилістичні епохи. Тому таким багатограним вимальовується художній світ Юрія Липи не тільки в «Нотатнику», але в усій розмаїтій творчості письменника і лікаря.

Недарма у творчості Юрія Липи велику роль відіграє міфологізм, однією з сучасних рис якого, за характеристикою Володимира Моренця, є «не наївно-безсвідомий, а глибоко рефлексивний характер», як і те, що «в нездоланну й таємничу долю тут переростає саме *повсякденність* з її рутинним соціальним та житейським досвідом» [4, с. 418]. І міфологізм цей надав глибини художній інтерпретації Визвольних змагань України 20-х років ХХ ст., що стали важливим етапом національної історії.

Саме тому чи не всі села, міста і містечка Півдня України стали топосом дії героїв, вияскравленим і в конкретних деталях, і в описах панорамного характеру. Так, у повісті «Рубан», за підрахунками Ірини Руснак, авторки статті про цей твір, «зустрічається **понад шістдесят(!) географічних назв**. Тут і назви окремих регіонів, міст і сіл, річок і урочищ. Події стрімко перекочуються з Києва до Вінниці, з Поділля — в Єлисавет, звідти — у маленькі степові села. Усе це дало письменнику можливість масштабно відтворити події 1919 року, коли в Україні не залишилося жодного села чи містечка, які б не намагалися відстояти свою правду в смертельному герці. З усього калейдоскопу подій Ю. Липа намагається вихопити українця як особистість, дослідити його характер, мотиви поведінки, що дало б можливість відповісти на питання: «Чому в тій війні українці не змогли відстояти власну державність?» І робить письмен-

ник це з великою любов'ю і чуттям до рідного народу. В одній з останніх своїх статей митець зазначав: «Бо хто може з великою любов'ю, що все розуміє, підійти до української людини на протязі тисячоліть, хто інший, як не сам українець» [5, с. 348].

Слушною є думка, що повість «Рубан», як і збірка «Нотатник», є не тільки незаперечним документом цілої епохи, але й виявом есхатологічного міфологізму, зверненого до історії України. І це добре сформулював Євген Маланюк, зосередившись і на гранях поезики: Юрій Липа «з **благородною ясністю вислову, аскетичною доцільністю слова й динамічною ошадністю речення**» відіграє провідну роль у «**відисканні історичної пам'яті та комасації історичної свідомості**» [3, с. 277–286] (Підкреслення моє. — *В. П.*). Навернення історичної свідомості українській людині з глибинки — селянинові, що піднявся на захист власної хати — своєї держави і права жити в ній за європейським менталітетом і законами — завдання, яке досягається письменником крізь призму багатоаспектного художнього осмислення проблеми більшовицької навали як варварства. Так, один з героїв повісті «Рубан» — Калмичков — висловив кредо більшовиків, щоб люди в Україні були «рівненькі, як штахети, палочка коло палочки, брусик коло брусика — і все в рядах. А що кількадесят голих палочок одна з прапорцем червоним — комуніст», маючи на меті «цілу Україну — п і д с т р и г т и !» [2, с. 17]. Для чекіста, що мечем і вогнем порядкує в Україні, «не слова, не діла, найважливіше для чекіста — оцінка ока. Що понад аршин, то — підозріле, то стяти» [2, с. 18].

Багатючий ідейний зміст вияскравлюється у «Нотатнику» за допомогою палітри художніх прийомів, серед яких і казкові елементи, і форми сну, і хронотопічна ясність та викарбуваність, завдяки якій, як на долоні, постає і вся Таврія, і Херсонщина, й Одещина, і Єлисаветградщина, і Київщина, і Житомирщина, і такі позакадрові герої, як *стен* і *море*, де гуляла народна стихія спротиву. Але при цьому автор «Нотатника» як досвідчений майстер художнього Слова залишив чимало простору для читацької уяви, для заповнення ним лакун — того, що Іван Фізер у книзі «Філософія літератури» назвав «місцями невизначеності у сюжетних конструкціях наративних текстів»,

«нескінченну семіозу мовного процесу», за Інгарденом. «Це і є співтворчість читача з письменником. Семантична співтворчість, — писав Іван Фізер, — необов'язково повністю збігається з метою письменника. Залежно від хронотопу, в якому творився чи сприймався текст, вона коливатиметься від схожості до цілковитої розбіжності з письменницьким задумом. Звісно, можна прочитати текст, не виповнюючи місця невизначеності, але тоді прочитання буде не естетичним, а літературознавчим. У першому випадку наративний текст — це подразник естетичних емоцій, збудник уяви, а в другому — предмет рефлексивного та наукового дослідження» [6, с. 111].

Саме тому, виходячи з концепції Івана Фізера, згідно з якою «для літературного твору важливо не тільки те, що зображено, а й те, що **не зображено**» [6, с. 112], цікаво було б дослідити особливості наративних текстів Юрія Липи. Тим більше, що чимало секретів зумовлені «культурою мови, її стилем та прагматикою (потенційний читач відносно легко трансформує їх у визначеність), а також детерміновані культурою мови самого письменника (віддзеркалюють його парадигматичну культуру). Вибір тих чи інших аспектів сюжетних об'єктів вказує на авторську естетичну оригінальність, незвичність, а часто — несутучність. Якими, наприклад, схематизованими аспектами та місцями невизначеності послуговувався Лев Толстой, створюючи свій шедевр «Война и мир», за допомогою чого він звів непохопний час і простір декількарічної війни до читабельної прози, написано чимало. Імпресіоністичну манеру його письма, яке, до слова, побудоване саме на зумисних невизначеностях його героїв, речей, подій давно визнано геніальною» [6, с. 111].

Як бачимо, ще чимало аспектів поетики, зокрема культури мови Юрія Липи, залишається за межами уваги дослідників, а поле аналізу тут, без перебільшення, — неозоре.

Тим часом системне вивчення прози митця не є можливим без спеціального дослідження ще однієї важливої грані художньої своєрідності. І це — контрапунктність.

Прикметою естетичної специфіки тритомника є *контрапунктність*, яка дається взнаки на рівні мікро- і макропоетики цілісної художньої системи, якою є «Нотатник». Саме

цю грань поезики Юрія Липи є нагальна потреба осмислити ґрунтовніше, що і складає мету цієї статті.

Як відомо, *контрапункт* — термін, ближчий до музикознавчого вжитку; меншою мірою до літературознавчого термінологічного наповнення. Це слово багатозначне, означає 1) поліфонія; 2) мелодія, яка звучить одночасно з темою; 3) одночасне поєднання двох або кількох самостійних мелодій.

Отже, цей домінуючий принцип — контрапунктність — поезики дається взнаки у композиції збірки передусім. Цікаво, що ознакою розташування одиниць тексту є системність і внутрішня логіка у вибудові цілісної концепції «Нотатника». Так, перший том, який можна умовно назвати *зачином* до трикнижжя, а третій том *кодою*, де розв'язуються перипетії і сюжетні розгалуження, закладені у повісті «Рубан» і подовжені довгими хвилями рефлексій про нашу українську долю, про індивідуальний рух до мети, які переживають герої, здобуваючи щоденний досвід віднаходження себе у вирі страшного віку «володава» і водночас знаходячи (чи втрачаючи його) сенс життя з погляду вічності.

Прикметно те, що внутрішній ритм помітний на рівні зовнішніх повторів, що постають у тріаді таких творів, як «Рубан» (том 1), «Коваль Супрун» (том 2), «Гринів» (том 3). Тут помітне пульсування і перенесення певних сюжетних схем з одного твору в інший, коли обставини, фабульні ситуації відмінні не кардинально, а лишень частково. Тому-то пригоди героїв дають можливість Юрію Липі реінтерпретувати їх як алегорію громадянської війни.

Так вибудовується новелістично-повістевий ланцюг, в якому кожна ланка органічна, хоч і не пов'язана між собою єдиним, наскрізним сюжетом. Немає між ними і сюжетних переходів, хоч разом вони складають цілісний каркас з єдністю ідеї, єдністю інтонації і єдністю соціально-політичного тла, посилені різноманітністю і несподіваністю часових і просторових стрибків, часовими зміщеннями і переміщенням локусів дії. Це дає змогу авторові «Нотатника» прославити велич рідного краю, відшукати таку форму, яка дає читачеві відчуття безмежності степових і морських просторів, їх континентальність.

Континентальність зображення з комплексу подій визвольних змагань у «Нотатнику» досягається завдяки особливостям такої побудови, що читач має нагоду чи не в кожній текстовій одиниці ознайомитися з різними топосами, перенести свою увагу з запаморочливою швидкістю до щораз інших місць. Допомогає в цьому техніка кінематографічного монтажу. Так передається рух історії, коли його представляють персонажі різних світів, різних середовищ, шляхи яких на певному етапі перехрещуються. Оригінальними були пошуки Юрієм Липою обличчя двох міст, — Одеси і Кам'янця, — зв'язаних знаковістю і поєднаністю золотим перевеслом, що відмічені особливою енергетикою не тільки для Лип, але й багатьох інших митців як *loci genius* — геній місця, як стверджували древні.

Саме тому «Нотатник» — текст синоптичний, власне панорамний. І в цьому його неперебутнє значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дещо про автора й книжку: Передмова до перевидання «Нотатника» (1955 р., Детройт, США) // Юрій Липа. Твори: в 10 т. — Т. 2: Проза: Нотатник. — С. 6—8.
2. Липа Юрій. Твори: В 10 т. Т. 2: Проза: Нотатник: Новели / Юрій Липа. — Львів: Каменяр, 2006. — 357 с.
3. Маланюк Є. Юрій Липа — поет / Євген Маланюк // Книга спостережень. Статті про літературу. — К.: Дніпро, 1997. — С. 277—286.
4. Моренець В. Оксиморон: Літературознавчі статті, дослідження, есеї / Володимир Пилипович Моренець. — К.: Аграр Медіа Груп, 2010. — 528 с.
5. Руснак І. Повість Юрія Липи «Рубан» / Ірина Руснак // Юрій Липа. Твори: В 10 т. Т. 2: Проза: Нотатник: Новели / Юрій Липа. — Львів: Каменяр, 2006. — С. 346—355.
6. Фізер І. Філософія літератури / Іван Фізер; За наук. ред. Володимира Моренця. — К.: НАУКМА; Аграр Медіа Груп, 2012. — 217 с.